



پایان نامه کارشناسی ارشد

رشته علوم حدیث

گرایش کلام و عقاید

شبهات عصمت حضرت موسی علیه السلام در قرآن و پاسخ به آنها (با تأکید بر روایات)

استاد راهنما

حجة الاسلام و المسلمین دکتر سید محمود موسوی

استاد مشاور

حجة الاسلام و المسلمین دکتر عبد الحسین کافی

دانشجو

معصومه دُرُدار

شهریور ۱۳۹۲

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تمام حقوق این اثر متعلق به دانشگاه قرآن و حدیث است.

تقدیم به:

مظلوم ترین حقیقت آفرینش
و بانوی فداکارش

سپاسگزاری

سپاس و ستایش خالق یکتا را که بر ما منت نهاد و از روح الهی خویش در کالبد بی‌جان ما دمید. با سپاس فراوان از ریاست محترم دانشگاه قرآن و حدیث حضرت آیت الله ری شهری و اساتید بزرگوار و صبور جناب آقای دکتر محمود موسوی که با راهنماییهای خویش مرا در نگارش این پایان‌نامه یاری نمود. و جناب آقای دکتر عبدالحسین کافی که با مشاوره‌های ارزنده خویش در تدوین این پایان‌نامه زحمات فراوانی را متحمل شدند.

و با سپاس از مسئولین محترم امورپایان نامه‌ها و کتابخانه که با راهنمایی‌های ارزنده شان بنده را یاری فرمودند.

سپاس از پدر و مادر گرامی و مهربانم و همسر عزیزم، که همواره خیرخواهم بوده‌اند و زحمات فراوانی برای بنده‌ی حقیر کشیده‌اند.

از خداوند متعال برای همه این عزیزان آرزوی سلامتی و طول عمر با برکت خواستارم.

چکیده

در حوزه مباحث کلامی در بحث نبوت انبیا علیهم السلام بحث عصمت از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. چون غرض از بعثت انبیا علیهم السلام تکامل و سعادت بشر است و این هدف بدون عصمت انبیا علیهم السلام محقق نمی‌گردد. عصمت انبیا علیهم السلام با دلایل عقلی و نقلی به اثبات رسیده است. اما در این میان آیاتی وجود دارد که ظاهر آنها با مسئله عصمت سازگاری ندارد و این امر موجب شده مخالفان عصمت آن را دستاویز خود قرار داده و در ظاهر مسائلی را به پیامبران از جمله به حضرت موسی علیه السلام نسبت دهند که با ساحت مقدس آن بزرگواران همخوانی ندارد. از جمله قتل، خشم و غضب، خوف، نسیان، ذنب، توبه و... البته با وجود دلایل قطعی عصمت، این آیات نیازمند تفسیر و تاویل هستند. و لذا دفع شبهات از آیات، ضرورتی علمی است که نمی‌توان به راحتی از کنار آنها رد شد.

این رساله در سه فصل، به شبهات عصمت حضرت موسی علیه السلام از طریق مفسرین و متکلمین و روایات پاسخ گفته و ضعف شبهات مخالفان عصمت را روشن نموده است. در بخش نخست این رساله، مباحثی همانند معنای عصمت، دلایل وجوب عصمت، منشأ عصمت، مراتب عصمت و... بررسی شده است. بخش دوم و سوم این نوشتار آیاتی از قرآن ذکر شده که همگی مربوط حضرت موسی علیه السلام است. این آیات دارای عناوینی هستند که برخی به ظاهر آنها تمسک جسته و شبهاتی را مطرح نموده‌اند. نوشتار حاضر ضمن بررسی شبهات از طریق مفسرین و متکلمین و روایات به آنها پاسخ گفته است. و این شبهات را مردود دانسته و عصمت را برای حضرت موسی علیه السلام ثابت می‌داند.

کلید واژه‌ها: عصمت، انبیاء، موسی علیه السلام، قرآن، شبهات، خوف، گناه، خطا، توبه.

فهرست مطالب

| | |
|----|--|
| ۱ | فصل اول: کلیات و مفاهیم |
| ۲ | ۱.۱ کلیات |
| ۲ | ۱.۱.۱ بیان مسأله‌ی تحقیق |
| ۲ | ۱.۱.۲ ضرورت و اهداف |
| ۲ | ۱.۱.۳ سؤالات تحقیق |
| ۳ | ۱.۱.۴ فرضیات |
| ۳ | ۱.۱.۵ پیشینه‌ی تحقیق |
| ۴ | ۱.۱.۶ روش و مراحل تحقیق |
| ۴ | ۱.۲ مفاهیم |
| ۵ | ۱.۲.۱ معنای عصمت |
| ۵ | ۱.۲.۱.۱ عصمت در لغت |
| ۶ | ۱.۲.۱.۲ واژه عصمت در قرآن و حدیث |
| ۶ | ۱.۲.۱.۲.۱ عصمت به معنای حفظ |
| ۶ | ۱.۲.۱.۲.۲ عصمت به معنای پناه جستن |
| ۶ | ۱.۲.۱.۲.۳ عصمت به معنای منع |
| ۷ | ۱.۲.۱.۲.۴ عصمت به معنای چنگ زدن |
| ۷ | ۱.۲.۲ اصطلاح عصمت در کلام متکلمان و فلاسفه |
| ۱۰ | ۱.۲.۳ دلایل وجوب عصمت |
| ۱۰ | ۱.۲.۳.۱ مهمترین دلایل عقلی بر عصمت |
| ۱۲ | ۱.۲.۳.۲ برخی دلایل نقلی بر عصمت انبیا |
| ۱۵ | ۱.۲.۴ منشأ عصمت |
| ۱۶ | ۱.۲.۵ مراتب عصمت |

| | |
|----|--|
| ۱۶ | اختلاف فرق اسلامی درباره محدوده‌ی عصمت |
| ۱۸ | اختلاف فرق درباره زمان عصمت |
| ۱۸ | حضرت موسی <small>علیه السلام</small> و عصمت ایشان |
| ۱۸ | ماجرای تولد موسی <small>علیه السلام</small> و نگهداری او |
| ۲۰ | هجرت حضرت موسی <small>علیه السلام</small> از مصر به مدین و زندگی در محضر حضرت حضرت شعیب <small>علیه السلام</small> |
| ۲۲ | دوران پیامبری موسی <small>علیه السلام</small> و بازگشت به مصر و مبارزه با فرعون و فرعونیان |
| ۲۳ | دوران هلاکت فرعون و فرعونیان و نجات بنی اسرائیل و حوادث بعد از آن |
| ۲۴ | عصمت حضرت موسی <small>علیه السلام</small> در قرآن |
| ۲۸ | جمع بندی |
| ۳۰ | فصل دوم: شبهات مربوط به عصمت از گناه حضرت موسی و پاسخ به آنها |
| ۳۱ | درآمد |
| ۳۱ | ۲.۱ گفتار اول: قتل قبطی به دست حضرت موسی <small>علیه السلام</small> |
| ۳۲ | ۲.۱.۱ آیات |
| ۳۳ | ۲.۱.۲ شبهه |
| ۳۳ | ۲.۱.۳ واژگان |
| ۳۵ | ۲.۱.۴ پاسخ مفسرین |
| ۳۵ | ۲.۱.۴.۱ دسته اول: عمدی نبودن قتل قبطی |
| ۳۷ | ۲.۱.۴.۲ دسته دوم: قتل به حکم الهی |
| ۳۸ | ۲.۱.۴.۳ دسته سوم: سهوی و گناه صغیره بودن قتل مرد قبطی |
| ۳۹ | ۲.۱.۴.۴ تفسیر مفسرین از آیه‌ی «قَالَ رَبِّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي فَاغْفِرْ لِي فَغَفَرَ لَهُ إِنَّهُ هُوَ الْعَفُورُ الرَّحِيمُ» |
| ۴۲ | ۲.۱.۴.۵ بیان برخی تفاسیر از آیه‌ی «قَالَ فَعَلْتُهَا إِذَا وَأَنَا مِنَ الضَّالِّينَ» |
| ۴۷ | ۲.۱.۵ پاسخ برخی متکلمین |
| ۴۸ | ۲.۱.۶ پاسخ روایات |
| ۴۹ | ۲.۱.۶.۱ دسته اول: قتل به حکم الهی |

- ۵۱..... ۲.۱.۶.۲. دسته دوم :عمدی نبودن قتل قبطی.....
- ۵۳..... ۲.۱.۷. جمع بندی.....
- ۵۵..... ۲.۲. گفتار دوّم : استقبال نکردن موسی علیه السلام از وظیفه خطیر رسالت و ترس ایشان.....
- ۵۵..... ۲.۲.۱. دسته اول آیات.....
- ۵۶..... ۲.۲.۲. شبهه اول.....
- ۵۶..... ۲.۲.۳. واژگان.....
- ۵۷..... ۲.۲.۴. پاسخ مفسرین.....
- ۵۸..... ۲.۲.۴.۱. تفسیر شرح و صدر.....
- ۶۰..... ۲.۲.۴.۲. تفسیر ﴿وَاحْلُلْ عُقْدَةً مِنْ لِسَانِي يُفْقَهُوا قَوْلِي﴾.....
- ۶۳..... ۲.۲.۵. دسته دوم آیات.....
- ۶۳..... ۲.۲.۶. شبهه دوم.....
- ۶۴..... ۲.۲.۷. واژگان.....
- ۶۴..... ۲.۲.۸. پاسخ مفسرین.....
- ۶۵..... ۲.۲.۸.۱. تفسیر ﴿فَأَرْسِلْ إِلَىٰ هَارُونَ﴾.....
- ۶۶..... ۲.۲.۸.۲. تفسیر ﴿وَلَهُمْ عَلَىٰ ذَنْبٍ فَأَخَافُ أَنْ يَقْتُلُونِ﴾.....
- ۷۲..... ۲.۲.۹. پاسخ برخی متکلمین.....
- ۷۳..... ۲.۲.۱۰. پاسخ روایات.....
- ۷۷..... ۲.۳. گفتار سوم: امر حضرت موسی علیه السلام به سحر ساحران.....
- ۷۸..... ۲.۳.۱. آیات.....
- ۷۸..... ۲.۳.۲. شبهه.....
- ۷۸..... ۲.۳.۳. جواب مفسرین.....
- ۷۹..... ۲.۳.۳.۱. الزام و تحدی.....
- ۸۰..... ۲.۳.۳.۲. آگاه ساختن بر سنت حقه الهی.....
- ۸۱..... ۲.۳.۴. پاسخ برخی از متکلمین.....

- ۲.۴. گفتار چهارم: ترس حضرت موسی علیه السلام از سحر ساحران ۸۳
- ۲.۴.۱. آیات ۸۳
- ۲.۴.۲. شبهه ۸۴
- ۲.۴.۳. واژگان ۸۴
- ۲.۴.۴. پاسخ مفسرین ۸۴
- ۲.۴.۴.۱. ترس از شک مردم و مشتبه شدن امر بر آنها و تبعیت نکردن از آن حضرت ۸۴
- ۲.۴.۴.۲. خوف از متفرق شدن مردم ۸۵
- ۲.۴.۴.۳. ترس مقتضای طبیعت بشری ۸۶
- ۲.۴.۵. پاسخ برخی متکلمین ۸۸
- ۲.۴.۶. پاسخ روایات ۹۰
- ۲.۵. جمع بندی ۹۳

فصل سوم: شبهات مربوط به عصمت از خطا حضرت موسی و پاسخ به آنها ۹۷

- درآمد ۹۸
- ۳.۱. گفتار اول: بررسی ماجرای همراهی حضرت موسی علیه السلام با عالم الهی ۹۸
- ۳.۱.۱. آیات ۹۸
- ۳.۱.۲. شبهه ۱۰۰
- ۳.۱.۳. واژگان ۱۰۰
- ۳.۱.۴. پاسخ مفسرین ۱۰۲
- ۳.۱.۴.۱. معنای «نسیا» در آیه «نَسِيَا حُوتَهُمَا فَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ سَرَبًا» ۱۰۲
- ۳.۱.۴.۲. معنای «نَسِيْتُ» در آیه ی «قَالَ لَا تُؤَاخِذْنِي بِمَا نَسِيتُ» ۱۰۵
- ۳.۱.۵. اشکال در بحث اعلمیت ۱۰۹
- ۳.۱.۶. دلیل اعتراض موسی علیه السلام بر کارهای خضر علیه السلام ۱۱۱
- ۳.۱.۷. پاسخ روایات ۱۱۲

- ۱۱۲..... ۳.۱.۷.۱. وجوه معنایی نسیان (ترك عهد، معارض كلام، گم كردن و...).....
- ۱۱۴..... ۳.۱.۷.۲. اعلمیت موسی عليه السلام.....
- ۱۱۷..... ۳.۲. گفتار دوم: انداختن الواح و مشاجره با هارون عليه السلام.....
- ۱۱۸..... ۳.۲.۱. آیات.....
- ۱۱۸..... ۳.۲.۲. شبهه.....
- ۱۲۰..... ۳.۲.۳. واژگان.....
- ۱۲۰..... ۳.۲.۴. پاسخ مفسرین.....
- ۱۲۱..... ۳.۲.۴.۱. تفسیر آیهی «وَأَخَذَ بِرَأْسِ أَخِيهِ يَجُرُّهُ إِلَيْهِ».....
- ۱۲۵..... ۳.۲.۴.۲. پاسخ دیگر بر این شبهه.....
- ۱۳۰..... ۳.۲.۵. پاسخ برخی متکلمین.....
- ۱۳۲..... ۳.۲.۶. پاسخ روایات.....
- ۱۳۵..... ۳.۳. گفتار سوم: درخواست مشاهده خدا.....
- ۱۳۵..... ۳.۳.۱. آیه.....
- ۱۳۶..... ۳.۳.۲. شبهه.....
- ۱۳۶..... ۳.۳.۳. واژگان.....
- ۱۳۷..... ۳.۳.۴. پاسخ مفسرین.....
- ۱۳۷..... ۳.۳.۴.۱. مهمترین پاسخ‌های مطرح شده ذیل آیه «قَالَ رَبُّ ارْنِي أَنْظُرُ إِلَيْكَ».....
- ۱۴۲..... ۳.۳.۴.۲. علت توبه حضرت موسی عليه السلام.....
- ۱۴۳..... ۳.۳.۵. پاسخ برخی متکلمین.....
- ۱۴۵..... ۳.۳.۶. پاسخ روایات.....
- ۱۴۸..... ۳.۴. گفتار چهارم: نسبت اضلال به خدا از سوی حضرت موسی عليه السلام (شبهه ی اعتراض به خدا).....
- ۱۴۹..... ۳.۴.۱. آیه.....
- ۱۵۰..... ۳.۴.۲. شبهه.....
- ۱۵۰..... ۳.۴.۳. واژگان.....

- ۳.۴.۴. پاسخ مفسرین ۱۵۱
- ۳.۴.۴.۱. اقوال در معنای "لام" در ﴿لِيُضِلُّوْا﴾ ۱۵۱
- ۳.۵. جمع بندی ۱۵۷
- نتیجه نهایی ۱۶۱
- منابع و مآخذ ۱۷۱

فصل اول

کلیات و مفاهیم

۱.۱.۱ کلیات

فصل اول شامل دو قسمت کلیات و مفاهیم است که در کلیات به بیان بیان مسأله ی پژوهش، سؤالات تحقیق، ضرورت و اهداف تحقیق و... پرداخته می‌شود.

۱.۱.۱.۱ بیان مسأله ی تحقیق

یکی از مسائل مهم کلامی در بحث نبوت انبیا آموزه عصمت است که با دلایل عقلی و نقلی به اثبات رسیده است. اما در این میان آیاتی وجود دارد که در ظاهر مسائلی را به پیامبران از جمله به حضرت موسی علیه السلام نسبت می‌دهد که با ساحت مقدس آن بزرگوار همخوانی ندارد. از جمله قتل، خشم و غضب، ترس و... این مسائل باعث شده که از دیر باز تاکنون متکلمان و مفسران و عالمان درباره‌ی این آیات تفسیرهای گوناگون داشته باشند و به این موضوع مهم بپردازند. در این پژوهش برآنیم علاوه بر پاسخ‌های مفسرین و متکلمین بر شبهات عصمت حضرت موسی علیه السلام از منظر روایات هم به اشکالات پاسخ داده شود.

۱.۱.۱.۲ ضرورت و اهداف

در طول تاریخ دشمنان و مخالفان عصمت انبیا، یک رشته آیات قرآنی را دستاویز خود قرار داده و با آنها بر عدم عصمت پیامبران استدلال کرده و شبهاتی را مطرح ساخته و با رواج آنها سعی در تزلزل اعتقادات مسلمانان به خصوص شیعیان دارند در میان آنها شبهات زیادی در زمینه عصمت حضرت موسی علیه السلام به چشم می‌خورد که هدف مخالفان این است که شخصیت‌های الهی را از آن مقام و منزلتی که دارند پایین بیاورند و مناسب و رسالت آنها را در ردیف مقامات اجتماعی قرار دهند. از این جهت ضروری است در جهت رفع این شبهات، این نوع آیات را مورد بحث و بررسی قرار دهیم و به وسیله‌ی ادله‌ی عقلی و نقلی به این شبهات پاسخ داده شود. هدف در این نوشتار پاسخ به شبهات مطرح شده پیرامون عصمت حضرت موسی علیه السلام است از طریق مهم‌ترین پاسخ‌های مفسرین و متکلمان و روایات.

۱.۱.۱.۳ سؤالات تحقیق

الف) سؤال اصلی

۱- آیات به ظاهر ناسازگار با عصمت حضرت موسی علیه السلام در قرآن چه آیاتی هستند؟ پاسخ اصلی آنها بر

مبنای روایات چیست؟

ب)سؤالات فرعی

۱- حقیقت عصمت چیست؟

۲- چه آیاتی به ظاهر با عصمت از خطا عصمت حضرت موسی علیه السلام منافات دارد؟ پاسخ آنها چیست؟

۳- چه آیاتی به ظاهر با عصمت از گناه عصمت حضرت موسی علیه السلام منافات دارد؟ پاسخ آنها چیست؟

۱.۱.۴. فرضیات

(الف)

۱- آیات به ظاهر ناسازگار با عصمت حضرت موسی علیه السلام تقریباً ۱۵ آیه می باشد و پژوهش حاضر بر این

فرضیه استوار است که تعارض آیات با عصمت حضرت موسی علیه السلام تعارض ظاهری است و در واقع قرآن سازگاری کامل با عصمت انبیا دارد. از طرفی باید معنای اصلی برخی واژگان در آیات مورد بررسی قرار بگیرد. و

روایات اهل بیت علیهم السلام این شبهات را مردود دانسته و عصمت را بر ایشان ثابت می کنند.

(ب)

۱- عصمت ملکه ایست در انبیای الهی که ایشان را به طور مطلق از گناه و خطا و نسیان باز می دارد.

۲- آیاتی چند در قرآن با عصمت از گناه حضرت موسی علیه السلام منافات دارد که این تعارض ظاهری است. و

روایات اهل بیت علیهم السلام این شبهات را مردود دانسته و عصمت را بر ایشان ثابت می کنند.

۳- تعدادی چند از آیات در قرآن با عصمت از خطای حضرت موسی علیه السلام منافات دارد که این تعارض

ظاهری است. و روایات اهل بیت علیهم السلام این شبهات را رد کرده و عصمت را در حق حضرت موسی علیه السلام ثابت می دانند.

۱.۱.۵. پیشینه تحقیق

مسئله عصمت از قدیمی ترین مباحثی که در کنار مسئله نبوت مورد توجه بوده و کمتر کتاب کلامی است که به آن پرداخته باشد. از جهت اهمیت و جایگاه این بحث بزرگان زیادی در این زمینه کتاب هایی نگاشته اند. در پاسخ به شبهات عصمت انبیا بزرگانی همچون مرحوم سید مرتضی در کتاب "تنزیه الانبیاء"، فخرالدین محمد

رازی در کتاب "عصمه الانبیاء" و شیخ صدوق و شیخ مفید و... به حل این معضل و مشکل پرداخته‌اند. در دوره معاصر دانشمندانی همچون آیت الله جعفر سبحانی، محمد تقی مصباح با نگارش کتاب‌هایی تحت عنوان "عصمة الانبیاء فی القرآن الکریم"، "راهنماشناسی" به این موضوع پرداختند. و تفاسیری همچون تفسیر المیزان، تفسیر شریف لاهیجی، تفسیر مجمع البیان، قصص الانبیاء جزائری، می‌توان از کتب مرتبط با این موضوع قرار داد. در جستجویی که از پایانه‌ها انجام شد چند پایان‌نامه مرتبط با موضوع پیدا شد از جمله: «عصمت رسول خدا در قرآن کریم» بررسی آیات به ظاهر ناساز وار»، «عصمت انبیاء در قرآن کریم»، «بررسی عصمت پیامبران در آئینه وحی» و...، ولی آنچه در این پایان‌نامه‌ها مشهود است این است که هیچ یک آنها به طول مستقل به رفع شبهات تک تک آیات مورد نظر با عصمت حضرت موسی علیه السلام پرداختند بلکه به طور گذرا به این موضوع پرداخته‌اند. توجه به این کمبودها ما را بر آن داشت که از مهم‌ترین پاسخ‌های مفسرین و نظرات متکلمین و روایات یاری جسته و به شبهات عصمت حضرت موسی علیه السلام پاسخ گوییم. مزیت این نوشتار بر آن کتب و پایان‌نامه‌ها این است که در این پژوهش به طور تفصیل تک تک شبهات بررسی و پاسخ بر آنها داده شده است.

۱.۱.۶. روش و مراحل تحقیق

تحقیق با استفاده از منابع کتابخانه‌ای، نرم افزاری و اینترنتی انجام شده است و روش تحقیق حاضر، توصیفی — تحلیلی می‌باشد. بدین ترتیب که گردآوری پاسخ‌ها از منابع تفسیری و کلامی و روایی می‌باشد مهم‌ترین پاسخ‌های مفسرین و متکلمین درباره شبهات عصمت حضرت موسی علیه السلام گردآوری و فیش‌برداری و دسته‌بندی شده، گزارش می‌شود و گاه مورد تحلیل قرار می‌گیرد و در آخر پاسخ روایات بیان می‌گردد.

۱.۲. مفاهیم

در این قسمت مفاهیم و موضوعات مهمی که فهم آنها برای ورود به بحث اهمیت دارد، ذکر می‌شود. و در بحث مفاهیم لازم است مبادی و مقدمات لازم و در ادامه همین بحث، حضرت موسی علیه السلام و عصمت ایشان توضیح و شرح داده می‌شود.

۱.۲.۱. معنای عصمت

قبل از ورود به مباحث اصلی نیاز است معنای لغوی و اصطلاحی عصمت در قرآن و حدیث و در کلام اندیشمندان مسلمان و دلایل عصمت و مراتب آن و... بیان گردد.

۱.۲.۱.۱. عصمت در لغت

لغت‌شناسان ذیل ریشه «ع ص م»، معانی را ذکر کرده‌اند که در ظاهر متفاوت ولی همگی به یک مفهوم اصلی بر می‌گردند. این معانی عبارتند از: دفع کردن، وضع نمودن، نگاه داشتن و حفظ کردن، تمسک جستن و چنگ زدن.

در این خصوص طریحی می‌نویسد:

«ازدواج و نکاح را هم به این دلیل «عصمت» نامیده‌اند که زن، پس از به عقد درآمدن، از

ارتباط با هر مردی غیر از شوهر شرعی و قانونی‌اش، منع می‌گردد»^۱.

در واقع طریحی «عصمت» را به معنای «منع کردن» گرفته است.

فراهیدی می‌گوید:

«خداوند تو را از بدی‌ها معصوم می‌دارد، یعنی آنها را از تو دفع می‌کند...؛ و فلان شخص

را معصوم داشتیم، یعنی برای او، وسیله‌ای فراهم نمودم که خود را نگاه دارد»^۲.

همچنین جوهری در «الصحاح» گوید:

«العصمة: المنع، يقال عصمة الطعام، أي منعه من الجوع... والعصمة: الحفظ»^۳

راغب اصفهانی عصمت را به معنای تمسک جستن و چنگ زدن گرفته است.^۴

باید بدانیم که عصمت به معنای «گردبند» نیز بی‌مناسبت نبوده است. زیرا «لازمه گردن‌بند، گردن است»

چون گردن مانع افتادن گردن‌بند می‌شود و همیشه این دو ملازم و همراه هم هستند و از هم انفکاک و جدایی

ندارند.

۱. مجمع البحرین، تحقیق: سید احمد حسینی، تهران، کتابفروشی مرتضوی، ۱۳۷۵، چاپ سوم، ج ۳، ص ۱۹۳.

۲. کتاب العین، قم، انتشارات هجرت، ۱۴۱۰ ق، چاپ دوم، ج ۱، ص ۳۱۳.

۳. الصحاح، تحقیق: احمد عبدالغفور العطار، بیروت - لبنان، دارالعلم للملایین، ۱۴۰۷ ق، چاپ چهارم، ج ۵، ص ۱۹۸.

۴. المفردات فی غریب القرآن، دمشق - بیروت، دارالعلم الدار الشامیه، ۱۴۱۲ ق، ج ۱، ص ۵۷۰.

راغب گوید: الْعَصْمُ: امساک یا نگه داشتن و حفظ کردن است. زجاج هم اصل لغت «عصمت» را به معنای «حبل» گرفته است؛ و هر آنچه که چیزی را نگاه دارد، آن را حفظ کرده است.^۱

لازم به ذکر است که همه‌ی این معانی به یک مفهوم اصلی یعنی «منع و بازداشتن» برمی‌گردد.

۱.۲.۱.۲. واژه عصمت در قرآن و حدیث

در این نوشتار جا دارد به معانی کاربردی عصمت در آیات قرآن و احادیث معصومین علیهم‌السلام اشاره شود.

این معانی عبارتند از:

۱.۲.۱.۲.۱. عصمت به معنای حفظ

الف) در سوره‌ی مائده آیه‌ی (۶۷) چنین می‌خوانیم: ﴿... وَاللَّهُ يُعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ...﴾؛ و خداوند تو را از (شر) مردم حفظ می‌کند.

ب) در سوره‌ی احزاب، آیه‌ی (۱۷) آمده است: ﴿قُلْ مَنْ ذَا الَّذِي يَعْصِمُكُمْ مِنَ اللَّهِ إِنْ أَرَادَ بِكُمْ سُوءًا أَوْ أَرَادَ بِكُمْ رَحْمَةً﴾؛ بگو: اگر خداوند مصیبت یا رحمتی را برای شما اراده کرده باشد چه کسی می‌تواند شما را در برابر اراده او حفظ کند.

ج) امام علی علیه‌السلام می‌فرماید: «إِنَّمَا النَّاسُ مَعَ الْمُلُوكِ وَالدُّنْيَا إِلَّا مَنْ عَصَمَ اللَّهُ...»^۲؛ همانا مردم هم با سلاطین و دنیا هستند، مگر آن کس که خدا او را حفظ کند.

۱.۲.۱.۲.۲. عصمت به معنای پناه جستن

الف) در سوره‌ی هود آیه‌ی (۴۳) چنین آمده است: ﴿قَالَ سَأُوِي إِلَىٰ جَبَلٍ يَعْصِمُنِي مِنَ الْمَاءِ...﴾؛ گفت بزودی به کوهی پناه می‌برم که مرا از آب حفظ کند.

ب) حضرت علی علیه‌السلام می‌فرماید: «مَنْ اعْتَصَمَ بِاللَّهِ نَجَّاهُ»؛ هر که به خدا پناه برد خداوند او را نجات دهد.

۱.۲.۱.۲.۳. عصمت به معنای منع

الف) خدای عزّ و جلّ در سوره‌ی یوسف آیه‌ی (۳۲)، از زبان زلیخا (همسر عزیز مصر) این‌گونه بیان می‌دارد که گفت: «فَأَسْتَعْصِمُ...»؛ پس او خودداری کرد.

۱. همان.

۲. سید رضی، نهج البلاغه، خطبه ۲۱۰.

۳. عبد الواحد تمیمی آمدی، تصنیف غرر الحکم و درر الکلم، قم، دفتر تبلیغات، ۱۳۶۶ ش، ص ۱۹۸، ح ۳۹۲۱.

ب) امام علی علیه السلام می‌فرماید: «إِنَّ التَّقْوَى عِصْمَةٌ لَكَ فِي حَيَاتِكَ»؛ همانا تقوا بازدارنده‌ایست برای تو در زندگیت. (یعنی از آلودگی به گناهان مانع می‌شود).

۱.۲.۱.۲.۴. عصمت به معنای چنگ زدن

الف) در سوره‌ی آل عمران آیه‌ی (۱۰۱) خداوند می‌فرماید: «وَمَنْ يَعْصِمْ بِاللَّهِ فَقَدْ هُدِيَ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ؛ و هر کس به [دین و کتاب] خدا چنگ زند هر آینه به راه راست راه یافته است.

ب) در سوره‌ی آل عمران آیه‌ی (۱۰۳) آمده است: «وَأَعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا»؛ و همگی به ریسمان خدا چنگ زنید، و پراکنده نشوید.

ج) حضرت علی علیه السلام فرمودند: «مَنْ اعْتَصَمَ بِاللَّهِ عَزَّ مَطْلَبُهُ»؛ هر که چنگ زند به خدا غالب باشد مطلب او، یعنی آنچه طلب کند غلبه کند بر مطلب‌های دیگران که در آنها بغیر حق تعالی متوسل شده باشند.^۲ با نگاهی کوتاه و گذرا بر آیات و روایات ما را به این نتیجه می‌رساند که آنها هم از معانی لغوی فراتر نرفته‌اند.

۱.۲.۲. اصطلاح عصمت در کلام متکلمان و فلاسفه

فرقه‌های مختلف کلامی، متناسب با اصول پذیرفته مکتب خویش، برداشت خاصی از مقام عصمت داشته‌اند که در این نوشتار به مهم‌ترین نظریاتی که در این باب از سوی دانشمندان اسلامی ارائه شده است، می‌پردازیم. عده‌ای این مقام معنوی را لطف و توفیق الهی در حق معصومین می‌دانند:

«عصمت عبارت است از یک لطف پنهانی و نامرئی که خداوند با مکلفی از مکلفین انجام می‌دهد [یعنی چشم باطن او را بینا می‌کند و حقایق را آن‌گونه که هستند می‌بیند و لذا حقیقت گناه را هم مشاهده می‌کند که هر گناهی یک گام در مسیر سقوط و هلاکت است و هرگز گرد گناه نمی‌گردد و این سم مهلک را به سر نمی‌کشد] و به برکت این عنایت نامحسوس انگیزه گناه و ترک طاعت در آن انسان به صفر می‌رسد و می‌میرد و این شخص با اینکه قدرت بر ترک واجب و فعل حرام دارد ولی هرگز اقدام به آن نمی‌کند.»^۳

۱. پیشین، ص ۲۷۴، ح ۶۰۱۱.

۲. آقا جمال الدین خوانساری، شرح آقا جمال الدین خوانساری بر غرر الحکم، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۶۶ ش، ج ۵، ص ۲۷۴.

۳. علی محمدی، شرح کشف المراد، قم، دار الفکر، ۱۳۷۸، چاپ: چهارم، ص ۳۵۵.

شیخ مفید در تعریف عصمت می‌نویسد:

«عصمت توفیقی است از جانب خداوند متعال که به وسیله آن، انسان از آنچه که خداوند

ناپسند می‌شمارد دور می‌شود».^۱

شایان به ذکر است که بین «لطف» و «توفیق» تفاوت‌های ظریفی وجود دارد که به کتاب‌های فروق لغت

مراجعه شود.^۲

شیخ مفید در جای دیگر می‌گوید:

«عصمت، تفضلی از جانب خدای تبارک و تعالی است که تنها به آن فرد عنایت می‌گردد

که به آن چنگ اندازد».^۳

سید مرتضی می‌نویسد:

«عصمت لطفی الهی است؛ لطفی که با وجود آن، بنده با اختیار خود از فعل فبیح خودداری

می‌کند».^۴

شیخ طوسی گوید:

«معصوم در دین، کسی است که لطف خداوندی او را از انجام قبیح بازداشته است، ولی نه

آن گونه که سدّی بین او و گناه ایجاد کند و اراده‌اش را سلب نماید».^۵

علامه حلی نیز چنین می‌نویسد:

«عصمت، لطف خداوندی است به فرد مکلف به گونه‌ای که برای وی انگیزه‌ای در ترک

عبادات و ارتکاب معاصی الهی در عین قدرت داشتن بر آنها وجود نخواهد داشت».^۶

عده‌ای دیگر عصمت را مساوی با عدم خلق شدن گناه در معصوم دانسته^۷ و صاحب مواقف در این مورد

می‌گوید: حقیقت عصمت نزد ما این است که خداوند در ایشان (معصومین) گناه نمی‌آفریند.

-
۱. *أوائل المقالات في المذاهب و المختارات*، بیروت - لبنان، دارالمفید، ۱۴۱۴ق، چاپ دوم، ص ۱۳۴.
 ۲. ر.ک ابوهلال العسکری، *الفروق اللغویة*، قم، موسسه النشر الاسلامی، ۱۴۱۲ ق، ص ۴۶۲، ش ۱۸۶۴.
 ۳. *تصحیح اعتقادات الامامیه*، بیروت - لبنان، دارالمفید، ۱۴۱۴ ق، چاپ دوم، ص ۱۲۸.
 ۴. *تکلمة امالی المرتضی*، تحقیق: ابوالفضل ابراهیم، بیروت، المکتبة العصریة، ۱۴۲۶ ق، ج ۲، ص ۲۹۲.
 ۵. *التبیین فی تفسیر القرآن*، بیروت، داراحیاء، التراص العربی، ۱۳۸۲ش، ج ۵، ص ۴۹۰.
 ۶. *النافع یوم الحشر فی شرح الباب الحادی عشر*، بیروت - لبنان، دارالاضواء، ۱۴۱۷ ق، چاپ دوم، ص ۸۹.
 ۷. ر.ک عبدالرحمان ایجی، *المواقف*، تحقیق: عبدالرحمان عمیره، بیروت، دارالجیل، ۱۴۱۷ ق، ج ۳، ص ۴۴۸.